

فصل یکم

درس یکم	تاریخ ادبیات قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت و بیداری)
درس دوم	پایه‌های اولیه ناهمساز
درس سوم	مراعات نظیر، تلمیح و تضمین
* کارگاه تحلیل فصل	

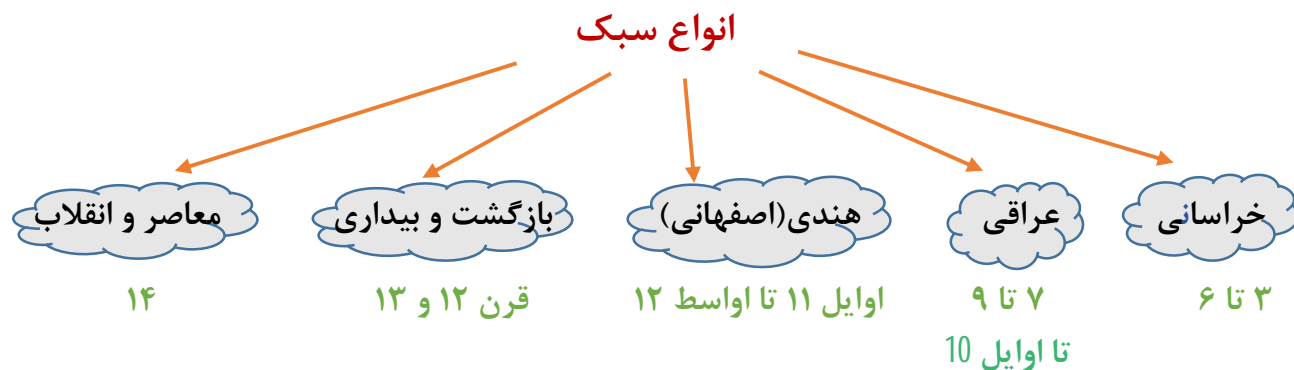

ستایش

دریای لطف

شکر و سپاس و منت و عزت خدای را پروردگار خلق و خداوند کبریا
 دادار غیب‌دان و نگهبان آسمان رزاق بنده‌پرور و خلاق رهنما
 اقرار می‌کند دو جهان بر یگانگیش یکتا و پشت عالمیان بر درش دوتا
 ارباب شوق در طلبت بیدل‌اند و هوش اصحاب فهم در صفتت بی‌سپرد و پا
 دریای لطف اوست و گرنه سحاب کیست تا بر زمین مشرق و مغرب کند سخا
 یاد تو روح‌پرور و وصف تو دل‌فریب نام تو غم‌زدای و کلام تو دل‌ربا
 در کمترین صنع تو مدهوش مانده‌ایم ما خود کجا و وصف خداوند آن کجا؟
 گر خلق تکیه بر عمل خویش کرده‌اند ما را بس است رحمت و فضل تو متکا
 یارب قبول کن به بزرگی و فضل خویش کان را که رد کنی، نبود هیچ ملتجا
 ما بندگان حاجتمندیم و تو کریم حاجت همیشه پیش کریمان بود روا
 کردی تو آنچه شرط خداوندی تو بود ما درخور تو هیچ نکردیم ربتا

سعدی

اهداف کلی درس:

- ← شناخت عوامل مؤثر در تغییر سبک هندی
- ← آشنایی با عوامل مؤثر در بیداری مردم در قرن سیزدهم
- ← آشنایی با وضعیت عمومی زبان و ادب فارسی این دوره (زبان و محورهای فکری شعر و نثر)
- ← آشنایی با شاعران و نویسندگان تأثیرگذار این دوره و نمونه شعر و نثر ایشان
- ← مهارت در تشخیص شعر عصر بیداری و بازگشت
- ← ایجاد انگیزه و نگرش مثبت و علاقه به تحولات ادبی

چگونگی پیدایش نهضت ادبی:

پس از انقراض دولت صفوی تا آغاز سلطنت فتحعلی شاه قاجار (نیمه دوم قرن ۱۲): یعنی در دوران حکومت افشاریه، زندیه و ابتدای قاجار، ادبیات شاهد رشد و شکوفایی قابل توجهی نبود، مردم از تکلف و پیچیده گویی های سبک هندی خسته شدند، شاعران از سبک هندی روی برگرداندند و نهضت نسبتاً مهمی در شعر فارسی آغاز شد. شهر اصفهان مرکز این نهضت جدید شد و افرادی خوش ذوق مثل مشتاق اصفهانی، هاتف، شعله و.. در ایجاد نهضت جدید کوشیدند و به پیروی از شیوه و سبک گذشتگان پرداختند، در واقع تقلید از آثار پیشینیان را در پیش گرفتند.

مشتاق اصفهانی با همراهی تنی چند از ادیبان، اداره انجمن ادبی اصفهان را

در زمان نادر شاه و کریم خان زند بر عهده می گیرد. با تثبیت حکومت

مرکزی قاجار، الگوبرداری از گذشتگان در ادبیات پررونق تر شد.

عبدالوهاب (نشاط) انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد و پس از آن

انجمن ادبی خاقان در تهران به ریاست فتحعلی شاه تشکیل شد.

هدف این انجمن رهایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی و دوره های

بعد از آن بود. ← تقلید از آثار گذشته ← پیدایش سبک بازگشت

حد واسط سبک هندی و سبک دوره بیداری

عوامل مؤثر در ایجاد نهضت بازگشت ادبی

۱ تاراج کتابخانه اصفهان ← دستیابی مردم به کتابخانه سلطنتی و ارتباط با ادب کهن

۲ توجه به ادبیات در دربار قاجاریه ← رونق بازار شعر و مدح شاهان

۳ تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه

دلایل اصلی پیروی شاعران از اسلوب های کهن

سستی و رخوت حاکم بر ادبیات

فقر فرهنگی جامعه

سبک خراسانی ← قصیده: صبای کاشانی - قآنی - سروش اصفهانی

رویکرد شاعران

سبک عراقی ← غزل: مجمر اصفهانی - فروغی بسطامی - نشاط

اهمیت شاعران بازگشت: باعث نوآوری و تکامل در شعر فارسی نشدند اما توانستند زبان شعر را

ز حالت سستی که در اواخر سبک هندی در شعر ایجاد شده بود، نجات دهند

دو تن از شاعران دوره بازگشت

ویژگی های شعر دوره بازگشت ادبی

الف) ورود اصطلاحات و لغات غربی در شعر

ب) شکل گیری موضوعات جدید در ادبیات

پ) ورود شعر به میان مردم و تبدیل شعر به صدای مردم (اواسط دوره قاجار)

ت) توجه شاعران بیشتر به محتوا و توجه کمتر به صور خیال و جنبه های شاعرانه

ث) اعتقاد به تغییر و دگرگونی برای بیان مسائل و پدیده های تازه

سفر شاهان قاجار به فرنگ ← آشنایی با تحولات جهانی

وجود روشنفکران و تحصیل کردگان و همگامی ایشان با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی

سرعت بخشیدن به بیداری جامعه + انتشار افکار آزادی خواهانه ← تحولی بزرگ

فرمان مشروطیت → حرکت ضد استبدادی و استعماری → نوآوری و نوگرایی

عوامل مؤثر در بیداری جامعه

۱- تأثیر جنگ های نافرجام ایران و روس - توجه مردم به واقعیتها و امکانات فنی دنیای جدید

۲- کوشش های عباس میرزا در روی آوردن به دانش و فنون نوین

۳- اعزام دانشجویان ایرانی به خارج کشور برای تحصیل

۴- رواج صنعت چاپ، روزنامه نویسی، ترجمه و نشر کتابهای غربی

۵- تأسیس مدرسه دارالفنون به فرمان امیرکبیر و آموزش دانش های نوین در آن.

چگونگی شکل گیری ادبیات بیداری یا ادب مشروطه

گروهی از شاعران آزادی خواه مثل بهار، نسیم شمال، میرزا فتحعلی آخوندزاده، طالبوف و میرزا-

آقاخان کرمانی به همراه گروهی از روشنفکران، به نقد شرایط جامعه پرداختند که با مخالفت دولت

همراه بود ← پدید آمدن فصل جدیدی در ادبیات ← ادبیات بیداری یا ادبیات مشروطه

که بیانگر شرایط اجتماعی، اقتصادی فرهنگی آن روزگار است.

شاخصه ها یا مفاهیم مهم ادبیات بیداری (مشروطه)

آزادی وطن قانون خواهی مبارزه با استبداد و استعمار

حقوق اجتماعی برانگیختن احساسات ملی توجه به علوم جدید بیکار با بیگانه خواهی

انتقاد از نابسامانی ها نفی عقاید خرافی سخن از حقوق زنان

ویژگی های شعر در دوره بیداری

- استفاده از زبان محاوره ← انتقال مفاهیم جدید به زبان ساده ← نهضت ساده نویسی
- نقد مظاهر استبداد و استعمار در اشعار و نوشته های شاعران و نویسندگان
- استفاده از شعر به عنوان بستری برای بیان واقعیات جامعه با زبانی هنرمندانه
- بهره گیری از روزنامه ها و مطبوعات برای انتشار اشعار در میان مردم
- خودنمایی بیشتر شعر و ادب در تهران و بعد از آن، تبریز به عنوان مرکز عمده فعالیت های سیاسی

شاعران مطرح دوره بیداری

■ محمد تقی بهار (ملک الشعرا)

* مدرس، پژوهشگر، شاعر، سیاستمدار، روزنامه نویسنده

* آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن و مسائل روز جامعه

* استفاده از آگاهی و توانمندی خود برای خدمت به آزادی و وطن

* زبان: حماسی، سبک: خراسانی

* آثار: تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران - سبک شناسی - تاریخ تطور نظم فارسی - دیوان اشعار

و تصحیح های ارزشمند و مقالات علمی بسیار. نمونه ای از شعر بهار ↓

« من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید	قفسم برده به باغی و دلم شاد کنید
فصل گل می گذرد هم نفسان بهر خدا	بنشینید به باغی و مرا یاد کنید....
یاد از این مرغ گرفتار کنید ای مرغان	چون تماشای گل و لاله و شمشاد کنید
هر که دارد ز شما مرغ اسیری به قفس	برده در باغ و به یاد منش آزاد کنید....
آشیان من بیچاره اگر سوخت چه باک	فکر ویران شدن خانه صیاد کنید...»

■ ادیب الممالک فراهانی (میرزا محمد صادق امیری فراهانی)

* فعالیت اصلی: روزنامه نگاری - سردبیر روزنامه مجلس

* شعرش از زندگی سیاسی او جدا نبود؛ دیوانش شامل قصیده، ترجیع بند

و مسمط می باشد، که بیانگر مسائل روز جامعه است. طبع آزمایی بیشتر

* در قالب قصیده، مضامین وطنی، سیاسی و اجتماعی در شعرش آشکارتر است.

■ نمونه ای از سروده های ایشان:

« جنگ ننگ است در شریعت من جز پی پاس دین و حفظ وطن»

■ و نمونه ای دیگر: ↓

مگسل از این آب و خاک رشته پیوند	« تا ز بر خاکی ای درخت تنومند
نار تناول به خاندان تو افکند	مادر توست این وطن که در طلبش خصم
مادر خود را به دست دشمن میسند...	هیچت اگر دنش است و غیرت و ناموس
از دل مؤمن کند به مجمره اسپند...	آتش حب الوطن چو شعله فرزند

■ سید اشرف الدین گیلانی (نسیم شمال)

* با شعرهای ساده و عامیانه جایگاه مناسبی میان مردم پیدا کرد،

* شعرهای ساده و طنزآمیز ایشان با موضوع مبارزه با استبداد و

* عشق به وطن در روزنامه « نسیم شمال» چاپ می شد که در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

↓ شعر « ای قلم» نمونه ای از اشعار انتقادی اوست در قالب مسمط با بیت های آغازین زیر:

خوش حمایت می کنی از شرع قرآن ای قلم	« غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم
مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم	گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم

« نیستی آزاد در ایران ویران ای قلم..»

■ ایرج میرزا (از نوادگان فتحعلی شاه قاجار)

* مهارت در به کارگیری تعبیرات عامیانه و آفریدن اشعار ساده و روان

* چیره دستی در طنز، هجو و هزل * ابتکار در ترجمه اشعار غربی

* دارای اندیشه های نوگرانه بود ولی به دلیل جایگاه خانوادگی و

و تفکرات شخصی، در زمره شاعران آزادی خواه قرار نگرفت.

قطعه « قلب مادر » نمونه ای از ترجمه های ابتکاری اوست. ↓

« داد معشوقه به عاشق پیغام	که کند مادر تو با من جنگ
هر جا بیندم از دور کند	چهره پرچین و جبین پر آزنک....
مادر سنگ دلت تا زنده ست	شهد در کام من و توست شرنگ
نشوم یکدل و یکرنگ تو را	تا نسازی دل او از خون رنگ.....
آه دست پسرم یافت خراش.	آه پای پسرم خورد به سنگ

■ عارف قزوینی

* شاعر وطنی و از موسیقی دانان بزرگ عهد مشروطیت

* تصنیف و ترانه های میهنی، عرصه هنری اوست

که در برانگیختن مردم و آزادی خواهی نقش بسیار مؤثری داشت.

* شعرش ساده و دور از پیچیدگی بود، با مضامین وطن دوستی و ستیز با نادانی، که آنها را با

* آوازی زیبا می خواند همراه با شور و سوزی که نشان از دردمندی و عشق او به میهن است.

■ نمونه بیتی از یکی از تصنیف های معروف ایشان : ↓

« از خون جوانان وطن لاله دمیده از ماتم سروقدشان سرو خمیده...»

■ فرخی یزدی

* از شاعران شاخص دوره بیداری، به سبب آزادی خواهی به زندان افتاد.

* تحت تأثیر شاعران گذشته به ویژه مسعود سعد و سعدی،

آشنایی با سعدی، باعث شکوفایی طبع فرخی شد.

* نماینده مجلس در دوره هفتم - * به خاطر اندیشه های پرشور آزادی خواهانه و وطن دوستانه،

در نهایت جانش را در راه آزادی فدا کرد. بیت زیر سر آغاز یکی از سروده های اوست:

« آن زمان که بنهادم سر به راه آزادی دست خود زجان شستم از برای آزادی »

■ میرزاده عشقی (سید محمدرضا میرزاده عشقی)

* شاعر، روزنامه نگار، نمایشنامه نویس و نظریه پرداز مشروطیت؛

* در روزنامه خود به نام « قرن بیستم » به افشاگری در مورد اعمال

پلید و مقاصد شوم رجال خائن زمان خود پرداخت.

* رضاخان به خاطر جسارت در بیان اندیشه های سیاسی، اجتماعی و وطن پرستانه ،

قبل از اینکه عشقی به اوج شکوفایی برسد، دستور ترور او را داد و او کشته شد.

* بهترین اثرش نمایشنامه منظوم « ایده آل » یا « سه تابلوی مریم »، می باشد.

■ نمونه بیتی از ایشان:

« گر این چنین به خاک وطن شب سحر کنم خاک وطن چو رفت چه خاکی به سر کنم »

■ و ابیاتی از ایده آل:

« اوایل گل سرخ است و انتهای بهار نشستہ ام سر سنگی کنار یک دیوار

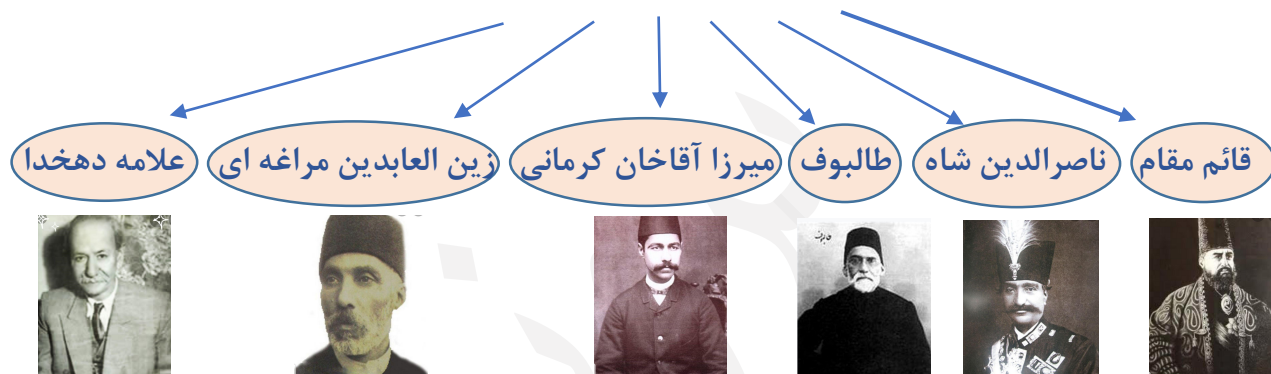
جوار دره در بند و دامن کهسار فضای شمران اندک ز قرب مغرب تار

هنوز بد اثر روز بر فراز اوین ..»

ویژگی های نثر دوره بیداری

- ساده و بی پیرایه شدن نثر
- رواج و گسترش روزنامه به عنوان رسانه ای عمومی
- روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با ادبیات اروپا و تغییر مخاطبان
- نزدیک شدن متون نثر به زبان مردم کوچه و بازار

پیشگامان نثر فارسی در دوره بازگشت ادبی و بیداری (قرن های ۱۲ و ۱۳)

موضوعات و حوزه های ادبی نثر دوره مشروطه

جهانگیر خان صور اسرافیل

■ روزنامه نگاری

← مهمترین روزنامه های دوره بیداری

← «صور اسرافیل» با مدیریت میرزا جهانگیر خان صور اسرافیل ←

← «نسیم شمال» با مدیریت و نویسندگی سید اشرف الدین گیلانی

← موضوع روزنامه ها بیشتر مطالب (سیاسی) (اجتماعی) و گاه علمی بود در قالب مقاله با لحنی

انتقادی و طنز آمیز.

← مجله «بهار»: نشریه ای ادبی که میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی (پدر پروین اعتصامی)

در سالهای مشروطه آن را منتشر می کرد.

← دو مجله «دانشکده» و «نوبهار» با مدیریت ملک الشعرا بهار

■ داستان نویسی

● داستان نویسی به شیوه جدید (رمان نویسی) در ادبیات کلاسیک فارسی سابقه ندارد و این نوع - ادبی محصول یک قرن گذشته است.

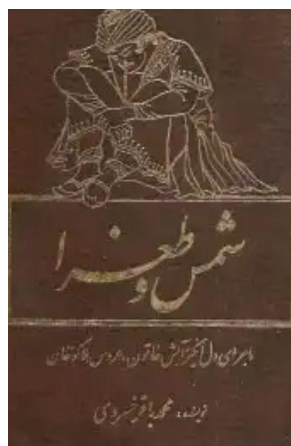
● پیش از انقلاب مشروطه، نویسندگان ایرانی نوشتن رمان (داستان بلند) را از طریق ترجمه - رمان های تاریخی غربی آغاز کردند.

● در عصر مشروطه بیشترین رویکرد نویسندگان به رمانهای تاریخی بود؛ زیرا از یک سو، نوعی باستان گرایی و روحیه کاوشگرانه در شناخت هویت ملی، میان نویسندگان حاکم بود و از سویی دیگر، به خاطر سیاست های رایج در جامعه، نگارش رمان های تاریخی و اجتماعی سطحی در درمقایسه با روزنامه نویسی یا نوشتن رمان های سیاسی، در دسر کمتری داشت؛ لذا به جز تعداد اندکی رمان تاریخی، رمان دیگری نوشته نشد.

● شاخص ترین رمان نویسان:

① محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا»

② میرزا حسن خان بدیع با دو اثر «شمس الدین و قمر» و «داستان باستان»

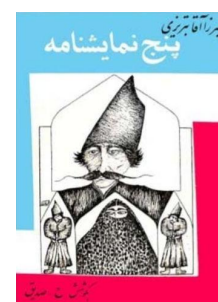

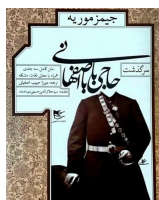
■ نمایشنامه نویسی

● این نوع ادبی به سبک غرب در ادبیات کهن ما سابقه ندارد و از زمان ناصرالدین شاه رایج شد

● اولین نمایشنامه نویسی، میرزا آقا تبریزی بود با چند نمایشنامه کوتاه.

● زبان نمایشنامه ها مانند نثر داستانی قبل از مشروطه، ساده، روان، بی تکلف و عوام فهم است.

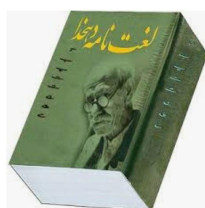

■ ترجمه

- فن ترجمه از عوامل مؤثر در رشد آگاهی و تحول اندیشه ایرانیان در سالهای قبل از مشروطه است.
- ترجمه آثار اروپایی با تأسیس چاپخانه در زمان فتحعلی شاه آغاز شد.
- مهمترین ترجمه: «سرگذشت حاجی بابای اصفهانی» (اثر جیمز موریه) توسط میرزا حبیب اصفهانی

■ تحقیقات ادبی و تاریخی

- در این دوره تحقیقات ادبی و تاریخی جاذبه ای نداشت، تنها اثر قابل توجه «تاریخ بیداری ایرانیان» تألیف ناظم الاسلام کرمانی است با موضوع تاریخ مشروطه.

برخی از نویسندگان دوره بیداری

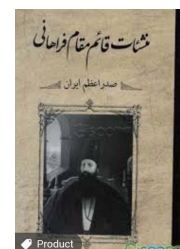

علامه علی اکبردهخدا

- از پیشگامان نثر جدید فارسی
- همکاری با روزنامه صور اسرافیل
- مجموعه نوشته های سیاسی، اجتماعی

با عنوان «چرند و پرند»

- انتشار روزنامه سروش در استانبول
- نقش مؤثر در رواج نثر ساده و عامیانه
- «لغت نامه» مفصلترین کتاب لغت فارسی
- حاصل پژوهش های او در فرهنگ نویسی است
- «امثال و حکم» از دیگر آثار اوست.

قائم مقام فرغانی

- معروف ترین نویسنده و سیاستمدار مشروطه
- بسیار تأثیرگذار در ادبیات، با تغییر سبک - نگارش، تکلف را در نثر از بین برد.
- کاربرد زبان برای بیان مسائل روز، استفاده از اصطلاحات رایج در زبان و آمیختن نثر به شعر و ضرب المثلهای لطیف به سبک گلستان
- استفاده از عبارات کوتاه و گاه موزون و مسجع
- قائم مقام احیا کننده نثر فارسی است.

منشآت مهمترین اثر اوست.